

XARAJATLARNI BOSHQARISH ORQALI KORXONA IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH TIZIMI

Azimov Bobir Fattohevich

Ilmiy rahbar Osiyo Xalqaro Universiteti dotsenti

Hamidov Abduhamid Yakubovich

Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya: *Mazkur tezisda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining nazariy asoslari, uning tashkilot faoliyatidagi o'rni hamda xarajatlar boshqaruvi bilan o'zaro aloqadorligi tahlil qilinadi. Iqtisodiy tahdidlar va ularning korxona barqarorligiga ta'siri, shuningdek, samarali xarajatlar boshqaruvi orqali bu tahdidlarni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy bozor sharoitida korxonalar uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda strategik yondashuvlarning roli, integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari va xarajatlarni rejalashtirishning ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda zamonaviy texnologiyalar, axborot tizimlari va boshqaruv innovatsiyalarining roli ham ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy xavfsizlik, korxona faoliyati, xarajatlar boshqaruvi, strategik boshqaruv, iqtisodiy tahdidlar, xavf tahlili, samaradorlik, boshqaruv innovatsiyalari, bozor barqarorligi, xarajatlarni optimallashtirish.*

Bugungi globallashtirish sharoitida korxonalar faoliyatida barqarorlikni ta'minlash va tashqi-iqtisodiy tahdidlarga qarshi samarali choralar ko'rish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashning asosiy omili sifatida qaralmoqda. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi nafaqat tashqi muhitdagi o'zgarishlarga moslashish, balki ichki resurslardan oqilona foydalanish, raqobatbardoshlikni oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash orqali shakllanadi. Ayniqsa, xarajatlar boshqaruvi samaradorligini oshirish ushbu xavfsizlikning poydevorlaridan biri sanaladi.

Jamiyat rivojlanishining tabiiy evolyutsion jarayoni bo'lgan iqtisodiyotning globallashtirish raqobatbardoshlik muammolarining keskinlashuviga olib keladi. Milliy xavfsizlik iqtisodiy xavfsizlik tizimining samaradorligiga bog'liq bo'lib, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimini tashkil etuvchi barcha quyi tizimlar xavfsizligini ta'minlash orqali erishiladi. Iqtisodiy xavfsizlik eng muhim vazifalardan biridir. Shunday qilib, korxonalar va umuman davlat uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash alohida faoliyatning strategik yo'nalishi sifatida tavsiflanishi tabiiydir. Barcha korxonalar uchun, ayniqsa, o'z xavfsizlik xizmatiga ega bo'lmagan korxonalar uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash masalalari eng dolzarbdir. Tarkibida bunday ixtisoslashtirilgan bo'linmalarga ega bo'lmagan korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikning ma'lum turlarini, masalan, axborot, kadrlar, ishlab chiqarish, ekologik va hokazolarni ta'minlaydigan bo'limlar yoki xodimlar bo'lishi kerak. Turli funksiyalar va faoliyat sohalariga qaramasdan, ularning barchasi

pirovardida korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yotadi, chunki har bir xavfsizlik xizmatining maqsadi belgilangan iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni har tomonlama ta'minlashdir.

Xarajatlar boshqaruvi tizimi o'z rivojlanishida bir qancha bosqichlarni bosib o'tdi va hozirgi kunda strategik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va raqamli nazorat usullari asosida shakllanmoqda. U nafaqat moliyaviy natijalarga ta'sir ko'rsatadi, balki tashkilotning umumiy boshqaruv strategiyasida muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda xarajatlarni faqat qisqartirish emas, balki ularni optimallashtirish — ya'ni resurslardan eng yuqori samara olishni ta'minlovchi qarorlar qabul qilish — ustuvor masalaga aylangan.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda xarajatlarni optimallashtirish muhim strategik omil hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat moliyaviy resurslarni tejash, balki korxonaning umumiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiyotning uzviy tarkibiy qismi va ayni paytda, iqtisodiy jihatdan alohida bo'g'ini hisoblanadi. Korxona o'z faoliyatini o'zini o'zi boshqarish, o'z xarajatlarini o'zi qoplashi asosida foyda (daromad) olish maqsadida yuritadigan birlamchi xo'jalik subyektidir. Korxonalar ishlab chiqarish, savdo, tijorat-vositachilik, transport, sug'urta, bank, injiniring, moliyaviy investitsiya, ilmiy-tadqiqot, innovatsiya va turli xizmatlar ko'rsatish sohalarida faoliyat ko'rsatadi. Korxona (firma) faoliyatining asosiy maqsadi foyda (daromad) olish hisoblanadi. Shuningdek, korxonaning manfaatlariga ishlab chiqarishni kengaytirish, personalning kasbiy mahoratini oshirish, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlari asosida texnologiya va mehnatni tashkil etishni takomillashtirish, ishlab chiqarilayotgan va taklif etilayotgan mahsulotning iste'molchilari, mijozlari va insofli sherik, hamkorlarning sonini ko'paytirish ham kiradi. Korxona iqtisodiy xavfsizligi – bu murakkab va serqirra kategoriyadir. U asosan va qo'shimcha ishlab chiqarishda foydalanilayotgan vositalarning xavfsizligi nuqtai nazaridan baholanadi va ko'rib chiqiladi. Shu sababli hozirgacha biz «texnika xavfsizligi», «piyoda xavfsizligi», «oziq-ovqat xavfsizligi», «yo'l harakati xavfsizligi» kabi tushunchalarni uchratsak-da, «korxona xavfsizligi» haqidagi tushuncha XX asrning so'nggi o'n yilligida ommalasha boshladi. Jahon iqtisodiyotining beqarorligi sharoitidan ilm-fan va amaliyotning eng muhim vazifalaridan biri korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tizimini ishlab chiqarish va amalga oshirishdir. Iqtisodiy shaxslar siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik sharoitlariga moslashishiga, murakkab muammolarni hal etishda to'g'ri echimlarni qidirishga va ularning faoliyatiga tahdidlarni kamaytirishga yo'l qo'yishga majbur bo'ladi. Korxona xavfsizligini ta'minlashning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- korxona va uning barcha bo'linmalari, mehnat jamoasining davlat tuzilmasi, xorijiy hamkorlar va raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda qonuniy huquqlarni himoya qilish;
- korxona mulkini saqlash, undan oqilona va unumli foydalanish;

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotning ichki va tashqi bozordagi raqobat-bardoshligini oshirish;
- tashkiliy va ishlab chiqarish barqarorligiga erishish, butlovchi qismlar yetkazib beruvchilarga yordamchi va hamkorlarga bir tomonlama qaram bo'lishga yo'l qo'ymaslik;
- barcha tuzilmaviy bo'g'inlardagi xodimlar orasida mehnat intizomini mustahkamlash;
- mehnat unumdorligini oshirish uchun moddiy va ma'naviy manfaat-dorligini ta'minlash;
- ishlab chiqarishda fan-texnika yutuqlaridan foydalanish, samarali xabarot bazasini rivojlantirish;
- korxona obro'sini oshirish.

Ko'rsatilgan maqsadlardan kelib chiqqan holda korxona xavfsizligini ta'minlash vazifalari belgilanib, ular korxonaning ichki tartib-qoidalari va ish tartibida hamda maxsus ishlab chiqilgan choratadbirlarda o'z aksini topishi mumkin. Bular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) korxona ichida hamda tashqi tashkilotlar hukumat idoralari, boshqaruv tuzilmasidagi qoidabuzarlik omillari, vakolatni oshirish holatlarini aniqlash;
- 2) korxonaning barqaror ishlashiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xavf- xatar hamda bozor kon'yunkturasidagi noqulay o'zgarishlarni aniqlash va zarur choralarni qo'llash;
- 3) bo'lajak hamkorlarni o'rganish, ularning moliyaviy ahvolini tahlil qilish va baholash;
- 4) iqtisodiy ayg'oqchilikka qarshi chora-tadbirlarni tayyorlash;
- 5) korxona sirlaridan xabardor bo'lgan malakali xodimlarni boshqa korxonalarga jalb qilishning oldini olish;
- 6) nosog'lom raqobatchilikni engish;
- 7) korxona hududi va moddiy resurslarini himoya qilish;
- 8) tijorat sirlarini muhofaza qilishni tashkil qilish;
- 9) mehnat jamoasi a'zolaridagi salbiy fikrlarni aniqlash;
- 10) favqulodda hodisalarning oldini olish va xavfsizlikning boshqa choralari.

Ma'lumki, qo'yilgan maqsad va vazifalar o'z-o'zidan hal qilinmaydi. Buning uchun, avvalo, o'z ishini yaxshi bilishdan tashqari, mohir va yuqori malakaga ega bo'lgan hamda o'zlari ishlayotgan korxona uchun jon kuydiruvchi kadrlar zarur. Ularsiz muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Xavfsizlik tamoyillari – xavfsizlikni ta'minlash taktika va strategiyasiga bo'lgan asosiy talablar, xavfsizlikning maqsad va vazifalarini hal qilishning to'g'ri yo'llarini tanlashdir. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- qonuniylik tamoyillari;
- mustaqillik va mas'uliyat;
- iqtisodiy maqsadga muvofiqlik va foydalilik;
- maqsadli dasturiy rejalashtirish;

- o‘zaro aloqalar va muvofiqlashtirish;
- mehnatni ilmiy tashkil qilish;
- oshkoralik va zaruriy maxfiylikning uyg‘unligi;
- ixtisoslashuv va yuqori kasbiy malaka.

Mikrodarajadagi xavfsizlik iqtisodiyot quyi subyektlarining normal faoliyatini, ya’ni firmalar, banklar va boshqa tijorat tuzilmalari va xonadonlarning rivojlanishi o‘ziga iqtisodiy sharoit yetarli bo‘lishini bildiradi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash yo‘nalishlarini amalga oshirish nafaqat uning barqarorligi, balki moliyaviy-iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish uchun sharoitlar yaratadi, shuningdek, sanoatining iqtisodiy salohiyatini va umuman, mamlakat iqtisodiyotini kengaytirishga sharoit yaratadi.

Firmalarning xavfsizligi — bu tadbirkorlik kapitali aylanma harakati (oborotini) uzluksiz bo‘lishi, ya’ni korxona darajasidagi takror ishlab chiqarishni uzluksiz ta’minlanishini bildiradi. Uni ichki va tashqi tahdidlar yuzaga keltiradi. Ichki tahdid bu firma jamoasining faoliyatiga salbiy ta’sir etuvchi omillardir. Firma ishlab chiqarishning dastlabki va asosiy bo‘g‘inidir. Uning faoliyati o‘z ishini qanchalik samarali tashkil etishiga bog‘liq. Agar firma bozor talablarini to‘g‘ri qabul qilib, ularga moslashgan holda bozorbop tovarlarni ko‘plab ishlab chiqarsa, uning xavfsizligi shunchalik ta’minlanadi. Firmaning xavfsizligi iqtisodiy xavf-xatarning darajasiga va uning ushbu xavfxatarga munosabatiga bog‘liq bo‘ladi. Assimetrik informatsiyaga tayanib ishlagan firma qoqiladi, chunki u katta xatarga duch keladi. Aksincha, simmetrik informatsiyaga tayangan firmaning ishi yurishib, xatarga kamroq yo‘liqadi, chunki u bozorbop tovarlarni ko‘plab chiqaradi, sotish hajmi va rentabellik oshadi. Ammo iqtisodiy xavfxatarga munosabatga qarab, ya’ni unga borish, bormaslik yoki befarq qarashga nisbatan xavfsizlik darajasi farqlanadi. Iqtisodiy xavf-xatarga bormagan firmada xavfsizlik darajasi yuqori bo‘lgani holda, rentabellik kam bo‘ladi. Iqtisodiy xatarga borgan firmada xavfsizlik darajasi past bo‘ladi, rentabellik ko‘proq ta’minlanadi. Firmalar yo‘liqadigan tashqi tahdid tabiatan ekstrenaliylardan iborat bo‘lib, uni tashqi obyektiv muhit, xususan raqobat muhiti yuzaga keltiradi. Xavfsizlikni ta’minlash uchun firmalar raqobat muhitiga moslashadilar, ularni bundan boshqa iloji yo‘q, chunki ekstrenaliylar firma uchun obyektiv iqtisodiy borliqdir. Shu sababli firmalar iqtisodiy xavfsizlikka va umuman, xavfsizlik muammolariga juda katta e’tibor berishadi.

Tashkilotlar faoliyatida iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash bugungi kunda eng muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlik va xarajatlar boshqaruvi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, korxonaning moliyaviy barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Tashkilotlarning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda xarajatlarni optimallashtirish, samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, tahdidlarni oldindan aniqlash va ularga tezkor javob berish zarurati ortib bormoqda. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari va analitik yondashuvlardan foydalanish orqali korxonalar

iqtisodiy tahdidlarni minimallashtirish va xarajatlarni oqilona boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois, iqtisodiy xavfsizlik tizimi doirasida xarajatlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish tashkilotlar uchun ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. П.Н., К. (2024). ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ. *Прогрессивная экономика*, 11, 129–140. https://doi.org/10.54861/27131211_2024_11_129
2. Li Ying. (2018). An analysis of effective ways to improve the level of project cost management. *Construction Development*, 2(8). <https://doi.org/10.18686/bd.v2i8.1611>
3. Drobetz, W., Janzen, M., & Requejo, I. (2019). Capital allocation and ownership concentration in the shipping industry. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 122, 78–99. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2018.09.010>
4. Mamatov A.A., Abulqosimov X.P., Mamatov S.A., Saidgaziyeva S.Sh. Iqtisodiy aytish. Darslik. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Jamoat 2 universiteti, 2020. - 731 bet.
5. I.S.Xotamov, M.K.Olimov, A.J.Ismoilov "Iqtisodiy" O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019 yil, 200 bet.
6. Iqtisodiy xavfsizlik: darslik. nafaqa / M.A. Gundorova; Vladimir. davlat un-t im. A.G. va N.G.Stoletovlar. - Vladimir: VIGU nashriyoti, 2020. - 207 p.
7. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy hafsizlik: Nazaria va amaliy. Ukuv ishlatish. - T.: Noshirlik fidushi, 2019 - 620 garov.
8. Abulqosimov X.G., Rasulov T.S. va b. Mamlakat iqtisodiy havfsizligi va rakobatbardoshligini ta'minlashning barqaror yunalishlari. Monografiya. - T.: "Innovation rivozhlanish nashriyot - matbaa uyi". 2019. - 395 6.